

MINAMIZUKA SHINGO

Szocialista örökség Magyarország agrártársadalmában*

E tanulmány célja elemezni a Szegedtől nem messze található Bordány falu tanyáinak jelenlegi helyzetét és történelmét. Az esettanulmány a globalizációs folyamat tükrében mutatja be a Magyarország agrártársadalmában 1989 után is érvényesülő szocialista örökséget. Ugyanilyen kutatást folytatott Chris Hann (Kenti Egyetem), aki a Kecskemét melletti Tázlár társadalmában végbemenő változást tanulmányozta, ahol szintén jellemzők a tanyák. Több érvével egyetértek, de az ő megközelítése inkább antropológiai jellegű.

A tanyák elszigetelt gazdasági épületek, amelyeket erdő, kert és földparcellák vesznek körbe, és a tanyák szórványtelepülést képeznek, ezt nevezzük tanyavilágnak.

A japán oktatásügyi minisztérium pénzügyi támogatása révén 1997 és 1998 között két másik japán kutatóval megszerveztem a bordányi, szentkirályi és kondorosi tanyák összehasonlító kutatását. Együttműködtünk magyar kutatókkal is dr. Csatári Bálint vezetésével, aki a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Intézete kecskeméti Településkutató Csoportjának vezetője. E tanulmány ennek az összehasonlító kutatásnak az eredménye.

Tanyák Bordányban 1989 után

Bordány Szegedtől északnyugatra található. Homokos talajon fekszik, amely inkább zöldség és gyümölcs, mint gabona termesztésére alkalmas, bár vízellátása nem megfelelő.

Történetileg a Szeged szabad királyi város melletti Kiskundorozsmához tartozó tanya-régió része volt, csak a második világháború után vált önálló kis faluvá. Jelenleg körülbelül háromezren lakják. 1990 óta növekszik a lakossága. Annak nagyjából egyharmada (950 fő) lakik tanyákon, amelyek a falu külterületén terülnek el, a többiek a belterületen élnek. Mintegy 500 tanya található Bordányban. A falu külterülete négy dűlőre oszlik: Bordány, Béke, Seregélyes és Mező.

1) Hús tanya

1997-ben a bordányi önkormányzat segítségével kiválasztottam hús különböző típusú gazdálkodást űző, eltérő nagyságú földterületű és más-más generációhoz tartozó tanyát. Mindegyik tanyát végiglátogattam, hogy interjúkat készítek az ott élők gazdasági tevékenységéről, családi életükről és a tanyák múltjáról alkotott képükről.

2000-ben és 2003-ban ismét meglátogattam őket, hogy megfigyeljem a gazdálkodási szokásaikban bekövetkezett változásokat.

* A fordítás a következő kiadás alapján készült: *Socialism Legacies in the Agrarian Society of Hungary*. In: Minamizuka, Shingo (ed.): *Legacies of Socialism. Transformation of East-Central Europe*. Tokyo, 2005. 113–128.

E tanyák gazdasági helyzetét illetően megállapítható, hogy a húszból csupán négy volt képes továbbfejlődni a piacgazdaság, illetve a gazdasági globalizáció súlya alatt. A többi tanyának a fele bizonyult képesnek arra, hogy fenntartsa az egyszerű újratermelés szintjét, míg a maradék esetén szinte biztosnak tűnt, hogy nagyjából tíz éven belül el fognak tűnni.

A hanyatlás egyik fő oka a munkaerőhiány; csak idős emberek élnek ott, a fiatalabb generációk a városban maradnak. A második ok az, hogy nem tudják, mit és hogyan termeljenek, amivel alkalmazkodhatnának az új piaci körülményekhez. Harmadrészt nem állnak rendelkezésükre az új módszerekhez és mezőgazdasági újításokhoz szükséges források. Több olyan földművessel is találkoztunk azonban, aki képes volt gazdálkodása fejlesztésére az új körülmények mellett.

2) Négy gazdálkodó bizonytalan helyzetben

Vizsgáljuk meg az előbb említett négy ígéretes tanyát. Mind zöldség- vagy gyümölcsstermesztésre specializálódtak. A következőképp jellemezhetjük őket.

„Tanya A”: főképp őszibarackot termelt 4 hold földön (1 hold=0.57 ha);

„Tanya B”: zöldpaprika 15 holdon;

„Tanya C”: paradicsompaprika 22 holdon;

„Tanya D”: görögdinnye 8 holdon.

A következő okok miatt tűntek reményteljesnek:

a) Az e tanyákon élő gazdálkodók nem idősek, hanem fiatalok voltak.

b) Tudták, hogyan értékesítsék termékeiket.

c) Komolyan vették gazdálkodásuk fejlesztését: egyesek saját víztározót építettek, mások új fajtákat honosítottak meg.

Mindannyian energikus, vállalkozó szellemű gazdálkodók. A „Tanya C” tulajdonosa például ragaszkodott ahhoz, hogy gazdasági szakiskolát kellene nyitni Bórdányban a fiatal földművesek oktatása, valamint a technikáról, piacról és pénzügyekről szóló ismeretek terjesztése érdekében. Azonban mindannyian komoly nehézségekkel küzdöttek a globalizáció nyomása és a 2002-ben és 2003-ban egymás után bekövetkezett aszályok miatt.

Amikor 2003 szeptemberében meglátogattam e tanyákat, a négyből csupán kettőnek sikerült továbbfejlesztenie gazdasági tevékenységeit valamilyen módon. Ezek az „A” és „B” tanyák voltak. A „C” és „D” tanya, úgy tűnt, megállíthatatlanul hanyatlik. A „C” tanya energikus családfője megbetegedett, és a fia nem bizonyult olyan jó gazdálkodónak. A „D” tanya gazdájának tehetséges fiatal fia a kedvezőtlen időjárás miatt nem tudta új fajták bevezetésével bővíteni gazdálkodását.

Akkor mi az oka az „A” és „B” tanyák mérsékelt sikerének?

a) Saját vízellátással, saját kúttal és víztározóval rendelkeztek, amellyel öntözni tudták zöldségeiket és gyümölcseiket.

b) Új termények bevezetésével megpróbálták kikutatni, hogy mely fajták a legalkalmasabbak Bórdány időjárásához és talajához.

c) Bár nem rendszeresen, de munkásokat tudtak alkalmazni, akik segítettek a gazdálkodásban.

Az „A” tanya gazdálkodója 1 holddal, 4-ről 5 holdra növelte földterületét. Szerinte ekkora parcella elegendő számára ahhoz, hogy intenzív gyümölcsstermesztést folytasson. Sokféle barackot kipróbált: hagyományos magyar, olasz és japán fajtákat. Megvizsgálta, melyik típus a legellenállóbb a kemény tél alatt. Megpróbálta kiegészíteni baracktermését sárgabarackkal és almával. Jelenleg ő az egyik legjobb bórdányi gazdálkodó.

A „B” tanya gazdálkodója a zöldségstermesztés szakértője. Paprikát termeszt (ez a fő terménye), valamint burgonyát és répát. 1998 és 2003 között megpróbálkozott a disznóte-

nyésztéssel a szegedi Pick szalámigyár részére, de ez kudarcnak bizonyult, mivel a Pick gyár nem rendszeresen vásárolta meg a disznóit. E tévedés ellenére szüntelenül szélesíti mezőgazdasági tevékenységeinek körét. E hét év alatt 15-ről 23 holdra bővítette gazdaságát.

Azt mondják, csak néhány olyan sikeres bordányi földműves van, mint ez a két tanyasi gazdálkodó. De még e két gazdálkodó is panaszkodik, hogy hiányzik mindennemű állami politikai támogatás, amely fejlesztené nemcsak a tanyákat, de általában véve a mezőgazdaságot.

3) A tanyapolitika szükségessége

Mit akarnak a tanyasi emberek, hogyan fejlessze mezőgazdaságukat a kormánypolitika? A legfőbb problémák a következők:

a) Értékesítés: súlyos nehézségekkel néznek szembe, amikor terményeiket a piacra próbálják eljuttatni. Jelenleg személyesen szállítják terményeiket a nagybani piacra Pestre. Ők maguk vezetik a teherautót éjszaka, és kora reggel térnek vissza Bordányba, hogy rövid pihenő után ismét a földön dolgozzanak. Így „*bona fide*” értékesítési hálózatot szeretnének a terményeiknek.

b) Hitel: kedvező hitelre van szükségük, hogy mezőgazdasági épületeket, például magtárakat, istállókat, üvegházakat, kutakat és víztározókat építhessenek, valamint hogy mezőgazdasági gépeket, például traktorokat, kombájnokat és cséplőgépeket vásárolhassanak. Hozzájutnak ilyen hitelhez, de csak azután, hogy például egy épület építése befejeződött. A tény, hogy nem tudnak épületeket felhúzni vagy felszerelést venni, míg előre nincs meg rá a fedezet, azt jelenti, hogy nagyon nehéz megvalósítani a szükséges fejlesztéseket.

c) Információ: szükségük van a piacokra, árváltozásokra, új termékekre, új technológiákra, új gépekre vagy másodkézből való gépek forgalmazására stb. vonatkozó információkra. Azonban nincsenek olyan információs központok, amelyek ezekkel a témákkal foglalkoznak. Csak szájról szájra terjed az információ. Az internetszolgáltatást lehetővé tevő infrastruktúra még nem épült ki.

d) Szövetkezetek: véleményük szerint az egyik legfontosabb dolog a mezőgazdasági szövetkezetek létrehozása, amelyek segítenek a földműveseknek a vetőmagok, kézikönyvek, gépek stb. beszerzésében és terményeik eladásában. Ez nem termelőszövetkezet, hanem inkább olyan szövetkezet, amilyeneket például Japánban látni. Jelenleg nagyon nehéz ilyen szervezeteket kizárólag a földművesek erőfeszítései nyomán létrehozni.

E földművesek azt akarják, hogy a kormány szilárd tanyapolitika útján támogassa őket. Úgy gondolják, jelenleg a kormányzatnak egyáltalán nincs mezőgazdasági politikája. De a legzavaróbb helyzet számukra az, hogy Magyarországon nincs társadalmi konszenzus a tanyák létezéséről. Néhányan azt mondják, hogy a tanyákat a közigazdasági törvényeknek kell alávetni, mivel gazdasági fejlődés következtében jelentek meg. Ez azt jelentené, hogy a tanyákat nem kell a kormányzati politika eszköztárával védeni. Mások viszont úgy érvelnek, hogy a tanyákat meg kell védeni, mivel hozzátartoznak az Alföld hagyományrendszeréhez, és fontos szerepet játszanak a vidék és a növényzet megőrzése érdekében.

A tanyasi emberek a szocialista rendszer 1970–1980-as éveit tartották/tartják a bordányi mezőgazdaság legjobb időszakának. Miért?

Mielőtt egy pillantást vetnénk erre az időszakra, hasznos lehet röviden áttekinteni Bordány történetét. Ez rávilágít azokra a hosszú távú problémákra, amelyekkel Bordánynak szembe kell néznie.

Bordány történelmi fejlődése*1) Kiskundorozsma külterületén*

895-896, a Honfoglalás után a magyarok ezen a területen is megtelepedtek, de az 1241-es tatárjárás után kunokat telepítettek le ide. A törökök 1688-as kivonulását követően a Német Lovagrend vette meg ezt a területet. A 18. század első évtizedeiben jászok költöztek erre a térségre, akik királyi kiváltságokat élveztek. Megalapították Dorozsma falut, amely a jászkun népesség kiváltságos kerületéhez tartozott. 1745-ben az itt lakók földbirtokjogot szereztek a Német Lovagrendtől, és felszabadultak a feudális kötöttségeik alól.

A török megszállás előtt ezen a területen kis és közepes méretű falvak sűrű hálózata létezett. E kis falvakat a törökök teljesen elpusztították, és csak a nagyobb települések maradtak meg, amelyek egymástól távol estek. Így szükségessé vált tanyák építése (szállásoknak nevezték őket), hogy növényeket termesztessenek és pásztorkodhassanak a településektől távoli földeken.

Ez a tanyarendszer a 18. században fejlődött ki, a törökök kivonulása után. Bordány a Dorozsmához tartozó tanyavilág része volt. Dorozsma területén 230 tanya létezett 1783-1784-ben, míg 1862-1863-ban már 430. Ez is mutatja, milyen gyorsan fejlődtek itt a tanyák. Az emberek a nagyobb településekről kiköltöztek a tanyákra. A 19. század első évtizedeiben Dorozsma tanácsának szabályzatot kellett kibocsátania, hogy megtiltsák a falusiak tanyákra való kiköltözését.

2) Kistemplomtanya-központ

Dorozsma kiterjedt tanyaterületén számos tanyaközpont jelent meg, például Kistemplom, Árpád, Zombó és Forráskút. Körülbelül az 1850-es évektől kezdve alakult ki Kistemplomtanya-központ a Szegedről Halasra vezető út mentén. Ez volt a négy közül a legrégebbi központ. Parasztházak csoportosultak egy kis kápolna körül, és, bár nem rendszeresen, de hetivásárt is tartottak. A dorozsmai elöljáróság nem nézte jó szemmel e fejleményt. A pusztázós (pusztarendőrség) gyakran feloszlatta a vásárt, mert az a dorozsmai vásárt fenyegette.

A Dorozsmából érkező nyomás ellenére a Kistemplom körül élők tovább fejlesztették a központot, 1894-ben iskolát építettek, 1898-ban pedig orvosi rendelőt. Végül 1910-ben egy új templomot emeltek, ahová helyi plébános is költözött. Ettől fogva e települést hivatalosan is Kistemplomtanya-központnak nevezték. A központban kedden és péntekenként tartott vásárok nyereségesek lettek, hozzájuk képest még a kiskundorozsmai vásárok is visszafogottak tűntek (Dorozsmából 1903-ban lett Kiskundorozsma), és egyre több kereskedő és kézműves telepedett le Kistemplomtanya-központ körül. Gőzmalom is épült.

A két világháború között Kistemplomtanya-központ gazdasága és társadalma nem fejlődött jelentősen, kivéve némi javulást a közigazgatás terén.

Kistemplomtanya társadalma túlnyomórészt kisparasztokból állt, akik nem álltak a nagybirtokosok feudális hatalma alatt. E társadalmat nem nyomták el feudális uradalmak, amilyenekről Illyés Gyula *Puszták népe* című könyvében ír, de nem volt a városi polgári társadalomhoz sem hasonló. Mivel nem voltak földesurak, a felső társadalmi réteg gazdag, tehetős parasztokból állt, akik gazdaságukat cselédek vagy szegényparasztok segítségével működtették. A társadalmi rétegződés azonban nem volt elég erős ahhoz, hogy éles konfliktust idézzon elő a lakosság körében.

A parasztok megpróbálták bővíteni mezőgazdasági tevékenységüket, de csak korlátozott mennyiségű föld állt rendelkezésükre, technológiai fejlődés szinte egyáltalán nem, és csak kis tőke. Így még keményebben kellett dolgozniuk, hogy fenntartsák alacsony életszínvonalukat. Ez volt a legfontosabb probléma a háború előtt a bordányi társadalomban. A másik

gond az integritás hiánya volt a közösségen belül. Egy külső (tanya) és egy belső területre osztódott. A Kistemplom körülötti központ nem volt elég erős ahhoz, hogy az összes lakót integrálja.

3) Földreform

Mivel Kistemplomtanyán nem laktak nagy földbirtokosok, az 1945-ös földreform nem hozott magával radikális változásokat a parasztok gazdasági helyzetében. A földreform során csak a Kiskundorozsmához tartozó 160 holdnyi földet osztották szét 74 háztartás között. Ennek eredményeképp megnövekedett a kisbirtokos parasztok száma, akik 2-3 holdnyi földdel rendelkeztek. Így az újonnan létrejött Bordány faluhoz 6341 hold föld tartozott, amelyet 788 háztartás birtokolt. A földek a következőképpen oszlottak meg a családok közt:

hold	háztartás	%
0-5	422	53,6%
5-10	206	26,1%
10-15	79	10,0%
15-25	53	6,7%
25-	28	3,6%
Összesen	788	100,0%

Ebben az időszakban a következő problémák merültek fel a mezőgazdaságban:

- Nem csökkent jelentősen a földnélküliek száma. Körülbelül 200 földnélküli élt a faluban ház és földparcella stb. nélkül.
- A háztartások több mint fele az egyszerű újratermelés szintje alatt állt, mivel kevesebb mint 5 holdas parcellát műveltek.
- Még azok a parasztok is, akik 5 holdnál nagyobb földdel rendelkeztek, csak akkor tudtak megélni, ha kis családjuk volt, vagy szőlőjüket, illetve gyümölcsösüket.
- A bordányiak számára lehetetlen volt a hatékony állattartás, mivel a falu csak kis területű legelőt birtokolt. Ezért az emberek az állatokat a tanyák körüli kis magánlegelőkön tartották.

A társadalmi integritás hiánya mellett ezeket a problémákat észlelhattük a bordányi agrártársadalomban közvetlenül a földreform után. Most vizsgáljuk meg a szocializmus jelentőségét ezen problémák megoldásában.

Szocialista társadalom Bordányban

1) A tanyasi parasztok képe a szocialista társadalomról

Az 1997-1998-as interjúk alatt megkérdeztem a földműveseket, hogyan változott meg a gazdálkodásuk 1990 után. A következő válaszok érkeztek:

Sokkal rosszabb	Roszzabb	Ugyanolyan	Javult
2	6	10	1

Érdekes, hogy a 20 tanya nagyjából egyharmadában (8) hangsúlyozták, hogy a magyar mezőgazdaság és a tanyasi gazdálkodás helyzete jobb volt a szocialista hatalom idején, a Kádár-korszakban (különösen 1975-1985 között), mint 1990 után. Ide tartoztak az „A”, „C”

és „D” tanyák is. Az egyetlen tanyasi földműves, aki azt felelte, hogy gazdálkodása javult, a „B” tanya birtokosa volt.

Az a tíz földműves, aki azt válaszolta, hogy gazdasága ugyanolyan, vagy olyan idős, vagy olyan szegény volt, hogy nem volt reménye a jövőre nézve. Nem érdekelte őket, hogy mi történik az életükön kívül. Úgy is mondhatnánk, nem voltak társadalmilag tudatosak.

Az itt vizsgálandó probléma az, hogy miért értékelték pozitívabban a tanyák egyharmada a szocialista rendszert. Azt is hozzá kell tenni, hogy a „B” tanya tulajdonosa, aki 1997-ben azt felelte, hogy gazdasága javult 1990 óta, 2003 szeptemberében, amikor újra meglátogattam, bevallotta, hogy a szocialista rendszer annak idején jobban segítette a földművelőket.

Azok a tanyasi földművesek, akik pozitívabban értékelték a szocialista hatalmat, kiemelték néhány okot.

Elsősorban, a szocialista időszak alatt a kormány biztosította terményeik értékesítését a tsz-eken keresztül, amelyek megvették a tanyasi parasztok termékeit. A felvevőpiacot a Szovjetunió és más KGST országok biztosították.

Másodsorban, a tsz biztosította az új technológiákra, fajtákra vonatkozó információkat, kézikönyveket stb.

Harmadszor, a szocializmus idején mindenkinek dolgoznia kellett, és az emberek közmegegyezés szerint együttműködtek a munkavégzésben.

Negyedszer, nem voltak nagy különbségek a falusiak bevételei között.

A társadalmilag tudatos földművelőkben ez a képzet élt/él a szocializmusról.

2) A szocialista rendszer valójában

1) 1948–1956

Milyen volt valójában az élet és a termelés a bordányi tanyavilágban a szocializmus alatt?

a) Bordány falu kialakulása

Kistemplomtanya 1950-ben vált független közigazgatási egységgé Bordány néven. Ez a név már a 19. században megjelent, és megmaradt az egyik dűlő elnevezéseként. Bordány mint önálló falu 3100 fős lakossággal és 6341 hold földdel rendelkezett. 3648 hold (57,5%) szántóföld, 970 (15,3%) rét, 594 (10,9%) szőlő, 361 (5,7%) gyümölcsös és csupán 101 hold (1,6%) volt legelő.

Bordány belterülettel és külső tanyaterülettel rendelkezett. Mint már említettük, a külterület négy dűlőre oszlott: Bordány, Seregélyes, Mező és Béke dűlők.

b) Az első szövetkezetek

Miután a kommunisták 1948-ban hatalomra kerültek, szövetkezeteket kezdtek szervezni.

A Szegeden és környékén lezajló szocialista kollektivizálás során 1948 októberétől laza szövetkezetek jöttek létre. „Táblás termelőség-szövetkezeti csoport”-nak nevezték őket, mert a tagoktól nem vették el a földet, hanem az állam felajánlotta nekik állami tulajdonból, és a tagok által megművelt parcellákat táblákban jelölték ki. E szövetkezettípusban a tagok megtartották saját földjüket és gazdaságukat, és csak részben dolgoztak együtt. Csak 1949 őszétől alakultak meg a szovjet típusú szövetkezetek (termelőség-szövetkezeti csoportok, tszcs-k), és 1950-től megkezdődött a földbirtok konszolidálása.

Bordányban azonban a helyzet kissé másképp alakult. Jóllehet az első termelőség-szövetkezeti csoport (Dúskalász) 1950 decemberében alakult mint III. típusú tszcs, amelynek a föld és a kisebb mezőgazdasági eszközök kivételével a termelés minden eszközét államosítani kellett volna, és amelyet a fentről jövő tervezet szerint kollektíven üzemeltettek volna, valójában inkább egy nagyon laza szövetkezetre hasonlított (táblás csoport). Az összesen 350 holdat kitevő földet négy gazdag paraszt „ajánlotta fel”. Tagságát 20–30 földnélküli paraszt

alkotta. Azonban sem mezőgazdasági szerszámaik, sem gazdálkodási tapasztalataik nem voltak. A szövetkezetet kizárólag állami támogatás tartotta fenn. Az állami és a helyi önkormányzati támogatás ellenére 1956 októberében eltűnt.

1952-ben egy másik, Úttörő nevű I. típusú tszcs-t alapítottak, amelyben csak a gépesített munkát végezték kollektívan. Ez teljesen ugyanúgy működött, mint a táblás csoport. Ennek sem voltak sem gépei, sem szerszámai. Habár 1955-ben 45 tagja volt, 1956-ban megszűnt.

c) Parasztagazdaságok

Az 1950-es évek elején megjelenő szövetkezetek nem játszottak fontos szerepet Bordány gazdasági és szociális életében. A tanyákon fellelhető egyéni parasztagazdaság maradt a fő ágazat, a parasztok megtartották földjeiket.

Habár a szemes termény (rozs és búza) volt a legfőbb árujuk a kormánypolitika irányvonalának megfelelően, jelentősen megnőtt a bor-, zöldség- és gyümölcsstermesztés, ami nyereségesebb volt a gazdálkodóknak.

Az 1950-es évek során a kulákkellenes kampány árnya rávetült a falura. Úgy tűnt, hogy korábban nem készültek kulákklisták. A helytörténeti munkák szerint a módosabb és tehetősebb parasztokat tekintették kulákoknak, illetve azokat, akik elkéstek a beszolgáltatási kötelezettségeikkel és az adófizetéssel.

A Rákosi-korszakban az adóterhek és a beszolgáltatás egyre szigorúbbá vált, a kulákkellenes kampány pedig erősödött.

2) 1956–1985

a) Új szövetkezetek

Az 1956 előtti és utáni kusza mezőgazdasági politika után a kormány új kampányt indított azért, hogy elősegítse önkéntes mezőgazdasági szövetkezetek szervezését.

1958-ban a Dúskalász utódként egy Munkásőr elnevezésű tsz alakult 177 hold földdel és 11 taggal. A szerszámok és pénzügyi források hiánya ellenére termelését fokozta, és anynyira megnőtt, hogy 1960-ra 385 hold földet birtokolt, és 44 tagja volt. 1962-ben magába olvasztotta a szomszédos faluban működő Béke Tsz-t, így még nagyobbá vált, 1500 hold földdel és 220 taggal.

1961-ben további három tsz alakult: a) Dobó István Tsz: 373 tag és 1944 hold föld; b) Mező Imre Tsz: 227 tag és 1628 hold föld; c) Rákóczi Ferenc Tsz: 172 tag és 1258 hold föld.

Ezeket I. típusú termelőszövetkezetként szervezték meg. III. típusúvá kellett volna válniuk, azonban nem volt könnyű átalakítani őket magasabb fokozatúvá.

A tsz-ek megalakulásával együtt felmerült egy terv a szegedi kommunista körökben, mely szerint a tanyákat le kellene rombolni a nagyüzemi termelés megszervezéséhez. Ez azonban pusztán terv maradt.

A tsz-ekben a kollektív megművelés alá vont földek aránya viszonylag kicsi volt. Például a legsikeresebb Dobó István Tsz-nek 1967-ben 370 tagja és 2361 hold földje volt. A közösen művelt terület, amelyen búzát termesztettek, csupán 235 holdat tett ki. A többi földön a tagok egyénileg gazdálkodtak. Megművelhető földterületükről terményük 5%-át és szőlő-, valamint gyümölcsstermesztésük 20%-át adták át a tsz-nek. A többit a faluban, Szegeden vagy akár a Dunántúlon tartott piacokra vihették. A szerszámokat és gépeket közösen használták: a tsz géppállomásáról bérelték.

1968-ban Magyarországon bevezették az úgynevezett új gazdasági mechanizmust. Az új mechanizmus alatt a termelési tervvel felülről jövő direktívákat eltörölték. A termelőszövetkezetekkel kapcsolatos tíz éves tapasztalat nyomán több újítást vezettek be a szervezésükben. A tsz-ek I., II. és III. típusba való besorolása megszűnt, a korábbi I. típust ekkor szakcsoportnak nevezték el. Így jelent meg a Dobó István Szakcsoport, a Mező Imre Szakcsoport és a Rá-

kóczy Ferenc Szakcsoport. Habár a 'szakcsoport' kategóriát már egy a tanyasi területeket szabályozó 1959-es rendelet bevezette, Bordányban csak az új gazdasági mechanizmus alatt jelentek meg a szakcsoportok. A szakcsoportot szakszövetkezetnek nevezték.

Ez a szakszövetkezet lehetővé tette a családok számára, hogy „továbbra is saját földjükön gazdálkodjanak nagyjából a hagyományos módon. A tagoknak a 'kollektív szektorhoz' való hozzájárulási kötelezettsége minimális volt.” Amint Chris Hann írja, „Magyarországnak ebben a részében az úgynevezett 'szakszövetkezetek' részesítették előnyben, hogy megőrizzék a nagyfokú rugalmasságot és elkerüljék a gazdasági veszteségeket, amelyek minden bizonnyal bekövetkeztek volna, ha a szövetkezeti gazdálkodás kolhoz-modelljét rákényszerítették volna a szórványtelepülésekre is”.¹

Ez az egyéni és szövetkezeti alapelvek keveréke volt. Hann úgy jellemzi ezt, mint „a magánjellegű és a kollektív vagy még inkább a kis- és nagyüzemi mezőgazdasági termelés szimbiózisát”.²

b) Az Aranykor: 1975–1985

1975 januárjában három szakszövetkezet olvadt egybe egyetlen nagy, Előre nevű mezőgazdasági szakszövetkezetté, míg a Munkásör Tsz megmaradt addigi állapotában.

Ez az új szövetkezet 3667 ha (6433 hold) földdel és 1170 taggal nagynak számított. A 3667 hektárból egy 984 hektáros darabon nagyüzemi termelés keretében búzát, kukoricát, napraforgót, valamint paprikát, paradicsomot, szőlőt és sárgabarackot termesztettek. A többi föld az Előre tagjainak egyéni használatában maradt, mint korábban a szakszövetkezetek idején. Minden tag, család személyesen termelte és adta el a szövetkezeten keresztül zöldségeit, gyümölcsseit és állatait. A szövetkezet gyümölcs- és zöldségfelvásárló központ alapításával segítette elő a tagok gazdálkodását. Egy paradicsom-feldolgozó gyárat és egy uborka-, paprika- és káposztasavanyító üzemet is építettek, hogy az egyéni termelőket támogassák. A gazdálkodókat agronómusok segítették technológiájuk fejlesztésében és az információszerzésben.

A régi Munkásör Tsz-t, amely folyamatosan veszteséges volt, 1985-ben felszámolták és beleolvastották az Előre szakszövetkezetbe.

„A szocializmus utolsó évtizedében”, írja Hann, „e sokkal stabilabb szövetkezet képes volt fenti szimbiózis programját még tovább vinni”.³

3) Szocialista eredmények

Általánosságban szólva a gazdálkodók által a szocializmusról alkotott képben semmi rendkívüli nincs. Ha megvizsgáljuk, hogyan javult az 1945-ös helyzet később, a szocializmus idején, a következő megállapításokat tehetjük:

A térségre jellemző földnélküli parasztok és szegényparasztok eltűntek, és a paraszti népesség gazdasági helyzete kétségtelenül javult. Még a legszegényebb parasztok is jobb anyagi körülmények közé kerültek.

Bordány központ körül társadalmi integrálódás ment végbe, amely 1945 előtt nem történt meg a szétszórt tanyák lakosságában.

E fejlemények mellett a parasztok a haladás több új formáját is megtapasztalhatták a szocialista rendszerben.

¹ Hann, Chris: *Tazlar: A Village in Hungary*. Cambridge, 1980.

² Abrahams, Ray (ed.): *After Socialism – Land Reform and Social Change in Eastern Europe*. Bergham Books, 1996. 31.

³ Abrahams (ed.): *After Socialism*, 33.

a) A parasztok profitáltak mind a mezőgazdasági technológia radikális változásából, mind az agrárszakemberek által biztosított naprakész információkból a tsz-ben vagy a szakszövetkezetekben.

b) A parasztok profitáltak terményeiknek a tsz vagy a szakszövetkezet általi széleskörű árusításából.

c) Az infrastruktúra és a társadalmi jólét is jelentősen javult.

d) Bár nehezen ellenőrizhető, de a paraszti lakosság szemléletét kifejezett egy etikai mércét, amely azon alapult, hogy minden parasztnak dolgoznia kell, és együtt kell működnie egymással.

Általánosságban szólva a szakszövetkezetek formájában kifejlődött a magán- és szocialista elvek keveréke, amely a keményvonalas szocializmussal ellentétben állt, ahol a magánelveket szinte teljesen megtagadták. Meg kell erősítenünk, hogy a tanyákat nem rombolták le teljesen ezeken a területeken, bár nem is nagyon ösztönözték. A legtöbb parasztot nem fosztották meg földjétől, és a szövetkezetek segítségével saját gazdálkodást folytathattak.

Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül a tsz-vezetők és a falusi vezetők politikai és gazdasági hatalmukkal való visszaéléseit sem. De nem gondolhatjuk, hogy az egész szocialista időszak az 1950-es évek durva szocializmusát tükrözte.

4) A szövetkezetek szétesése 1989 után

A rendszerváltás után a demokratikus kormány új agrárreformokat vezetett be az 1991-ben elfogadott kárpótlási törvény, valamint az 1992-ben elfogadott, a szövetkezetekre és átalakításukra vonatkozó törvények által. A kárpótlási törvény kárpótlási jegyeket osztott ki a korábbi földtulajdonosoknak, amellyel visszaszerezhették a szocializmus alatt államosított földjeiket. A szövetkezetek átalakítására vonatkozó törvény a termelőség szövetkezetek földjeit kisebb darabokra osztotta, így földalap létesült, amelyből azok kaphattak, akik rendelkeztek kárpótlási jegyekkel. A szövetkezetekkel foglalkozó törvény célja a termelőség szövetkezetek és más társulási formák laza keverékének kialakítása volt, azonban ez nem valósult meg. Így a termelőség szövetkezetek megsemmisültek, és az új kormány kisbirtokrendszert hívott életre.

A szocializmus jelentősége Bordány történetében

1) A szocializmus után

Befejezésként meg kell fontolnunk, mit jelentett hosszú távon a szocializmus Bordány történetében. Az 1989-es rendszerváltás óta Bordány társadalma szemléletét az 1948 előtti-re hasonlítja.

Miután 1993-ban feloszlatták az Előre szakszövetkezetet, Bordány társadalma ismét kisparasztokból áll. A szocializmus idején az anyagi körülményeikben elért javulás majdnem teljesen elveszett. Habár életszínvonalukat szilárdan fenntartják, és nem jelent meg a szegényparasztság és a földnélküliség, a szegény és gazdag földművesek közötti különbség folyamatosan nő.

Emellett a legtöbb szocialista eredmény elveszett. A gazdálkodóknak nincs hozzáférésük a mezőgazdasági technológiai újításokhoz, sem agrárszakemberek által biztosított információkhoz, sem terményeik széleskörű forgalmazásához, nem részesülnek az infrastruktúra és a szociális jólét fejlődéséből. Azokat az etikai irányvonalakat is elvesztették, amelyek útmutatóként szolgáltak a közös munka és együttműködés során.

A társadalmi integráció, amelyet a tsz-ek támogattak, szintén félő, hogy eltűnik, az önkormányzat alig képes fenntartani.

Természetesen nyíltak új perspektívák. Először is, a parasztok felszabadultak a kommunista párt hatalommal való visszaélései alól. Több kisebb kereskedőt és idénymunkást

találni, mint 1990 előtt. De a bordányi társadalom által elszenvedett veszteség túl nagyknak tűnik, hogy ezek a tényezők kárpótolják érte.

2) Polgárosodás?

Néhányan úgy érvelnek, hogy az 1990 utáni folyamat a szocializmus előtt lezajlott polgárosodás folytatása.

Mint már említettük, Bordányban a háború előtt nem települtek le mezőgazdasági vállalkozók és gazdálkodók. A szocializmus idején a tsz és más szervezetek pótolták a vállalkozókat. Természetesen a szocializmus nem támogatta a vállalkozói mentalitást.

1990 után egyrészt már nem léteztek sem tsz-ek, sem szervezetek, másrészt még nem voltak vállalkozók vagy gazdálkodók sem. Egy ideig úgy tűnt, néhány paraszt a Bordányból hiányzó vállalkozóvá válhat. De ez a lehetőség nagyon korlátozottnak bizonyult. A parasztek a globalizáció súlyos nyomása alatt szenvednek, ahogy a tanyavilágban megtudtam.

Mindemellett Bordány társadalma nem teljesen ugyanolyan, mint a háború előtt. A legfontosabb változás az, hogy a parasztek minden értelemben véve megtapasztalták a szocializmust. Megismerték a politikai visszaéléseket, de a szocializmus alatti gazdasági és társadalmi fejlődést is.

Bordány helyzete kivételesnek tűnhet. Azonban Hann Tázlár vizsgálata során csaknem hasonló következtetésekre jutott. Úgy is tűnhet, hogy a Duna–Tisza közti terület helyzete, ahol sok kis tanya áll elszórtan a homokos talajon, különbözik Magyarország más részeitől. De majdnem ugyanilyen tendenciát figyeltünk meg Kondoros és Szentkirály tanyavilágában is. Úgy tűnik, a polgárosodás sokkal bonyolultabb a fekete földű régióban, amely alkalmas a nagyüzemi állattartásra és a nagyüzemi gabonatermesztésre.

Ami most kockán forog, az az, hogy várjanak-e a helyi vállalkozók megjelenésére a jövőben, vagy megpróbálják összeegyeztetni a magán- és társadalmi elveket, hogy megmentésük Bordány agrártársadalmát a pusztulástól.

Ray Abrahams szerint (Churchill College, Cambridge) „Ha a falusi társadalomnak valahol van jövője, és ugyanez igaz lehet az európai társadalomra általában is, azt talán egy járható középút jelentheti a szocializmus és a radikális kapitalizmus között, akármennyire is hitelét veszítette ez a gondolat a jelen évtized elején.”⁴

Fordította: KLACSMANN BORBÁLA

IRODALOM

- Hann, Chris: *Tazlar: a Village in Hungary*. Cambridge, 1980.
- Abrahams, Ray (ed.): *After Socialism – Land Reform and Social Change in Eastern Europe*. Bergham Books, 1996.
- Burawoy, Michael – Katherine Verdery (eds.): *Uncertain Transition: Ethnographies of Change in the Postsocialist World*. Rowman&Littlefield Publishers, 1999.
- Kupferberg, Feivel: *The Break-up of Communism in East Germany and Eastern Europe*. Macmillan, 1999.
- Kanyó Ferenc (szerk.): *Bordány község története*. Bordány Község Önkormányzata, 2000.
- Ieda Osamu (ed.): *The New Structure of the Rural Economy of Post-Communist Countries*. Slavic Research Center, Hokkaido University, 2000.
- Ieda Osamu (ed.): *Transformation and Diversification of Rural Societies in Eastern Europe and Russia*. Slavic Research Center, Hokkaido University, 2002.

⁴ Abrahams (ed.): *After Socialism*, 22.